

De criminaliteit te Antwerpen in de achttiende eeuw *

L. TH. MAES

In september 1975 is met studenten van de derde licentie van het departement rechten van de bovenbouw van de universiteit Antwerpen (UIA) een project gestart dat het formeel en materieel strafrecht, de criminaliteit en de geschiedenis van de misdaad in de stad Antwerpen (*intra muros*) in de achttiende eeuw onderzoekt.

Van 1700 tot 1713, tijdens de Spaanse successieoorlog, waren de Zuidelijke Nederlanden en dus ook Antwerpen bezet door vreemde legers – Spaanse, Oostenrijkse, Franse, Noordnederlandse en Britse – en sinds het verdrag van Utrecht van 1713 maakten ze tot 1792/94 deel uit van het Habsburgse rijk. Antwerpen lag in het hertogdom Brabant en was dus bestuurlijk afhankelijk van de Soevereine Raad van Brabant te Brussel. In tegenstelling tot de middeleeuwen, de zestiende eeuw en de huidige toestand was Antwerpen geen open havenstad, vermits de Schelde sinds 1585 feitelijk en sinds 1648 *de jure* voor alle zeehandel was gesloten. Antwerpen was wel een der belangrijkste steden van de Oostenrijkse Nederlanden gebleven. In de achttiende eeuw schommelde de bevolking er rond de 50.000 inwoners: in 1700 67.132, in 1755 43.215 en in 1784 50.973. De voornaamste economische bedrijvigheid was toen de bewerking van textiel (zijde en kant) en van diamant. Niet alleen het argument dat Antwerpen een zo belangrijke stad was, maar ook het bestaan van ondersteunende rechtshistorische literatuur deed ons besluiten Antwerpen te kiezen als object voor ons onderzoek¹.

Waarom werd nu precies de achttiende eeuw gekozen? Ten dele om een zeer praktische reden. Wij werken met student-juristen en juristen en niet met getrainde historici, zodat wij hen geen documenten kunnen laten ontleden, waarvoor een paleografische vorming vereist is. Maar er is ook een meer gemotiveerde reden. In de eeuw der Verlichting, eeuw van overgang en van stroomversnelling, ziet men in Europa enerzijds een trend naar een meer humane strafrechtspraktijk, dat wil zeggen afschaffing en beperking van de foltering,

* Als voordracht gehouden op het congres van het Nederlands Historisch Genootschap, 4 en 5 november 1977, Utrecht en Amersfoort.

1. Naast de algemene werken van F. H. Mertens en K. L. Torfs, *Geschiedenis van Antwerpen* (8 dln., Antwerpen, 1845-1853); Fl. Prims, *Geschiedenis van Antwerpen* (28 dln., Brussel, 1927-1949) onder andere F. Blockmans, 'Het oude gerecht te Antwerpen', *Rechtskundig Weekblad*, XIV (Antwerpen, 1950) kol. 449-458; R. Boumans, *Het Antwerps stadsbestuur vóór en tijdens de Franse overheersing* (Brugge, 1965); J. A. Goris, 'Zeden en criminaliteit te Antwerpen in de tweede helft der XIVe eeuw', *Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis*, V (1926) nr 4 en VI (1927), nr 1, ter vergelijking: M. Gotzen, *De costumiere bronnen voor de studie van het Oud-Antwerpse recht*, *Rechtskundig tijdschrift voor België*, (1949); C. Laenens, *Geschiedenis van het Antwerpse gerecht* (Antwerpen, 1953); *Idem*, 'De Antwerpse rechterlijke wereld vóór 1800', *De Schakel*, XIII (Antwerpen, 1958); C. Lis, *Verarmingsprocessen in Antwerpen, 1750-1850* (Vrije Universiteit Brussel, 1975).

hervorming van het rechtswezen en invoering van het penitentiair stelsel en anderzijds ziet men een meer wetenschappelijke benadering van het strafrecht. Het doel van het project is dus in feite tweeledig: wij onderzoeken zowel de strafprocedure voor de achttiende eeuw als de Antwerpse historische criminologie in het algemene kader van de economische geschiedenis en de geschiedenis der mentaliteiten in de achttiende eeuw.

Bij de studie van de procedure onderzoeken wij onder andere de toegepaste bewijsmiddelen, de ingeroepen excepties, de rol van de verdediging, de bekentenissen (de rol en de praktijk van de foltering), de motivering der vonnissen, de verzachtende en verzwarende omstandigheden, de rol van de compositie, de recidive, en zo meer. Bij de ontleding van de Antwerpse criminologie onderzoeken wij de volgende tien punten.

1. De structuur en de waarde van het politieapparaat.
2. De ontwikkeling van een delict. Bijvoorbeeld hoe evolueerde de misdadige brandstichting, de vergiftiging, de zelfmoord; welke soorten wapens of instrumenten werden gebruikt om een moord te plegen of een verwonding toe te brengen; hoe was de ontwikkeling van het gebruik van blanke wapens naar vuurwapens. Voor de delicten tegen de eigendom onderscheiden wij verschillende categorieën van diefstal: kerkdiefstal, winkeldiefstal, brood- en voedseldiefstal, beurzensnijderij, diefstal door een georganiseerde bande, het schrijven van afpersingsbrieven en de beroepshelers. Wat betreft de zedendelicten onderzoeken wij de ontwikkeling van de verschillende vormen van prostitutie en de verschillende categorieën pooiers, bordeelhoudsters en cliënten, het overspel, de abortus en de delicten tegen de natuur, als de sodomie, wij gaan de positie der valse munters na en wij bestuderen de sociale positie der vagebonden.
3. De relatie tussen de misdadiger en het slachtoffer.
4. De algemene ontwikkeling van de criminaliteit: wordt de criminaliteit erger of vermindert ze? Zo kan men door statistieken op te stellen de ontwikkeling van de criminaliteit in een bepaalde periode nagaan, bijvoorbeeld voor een periode van tien jaar of voor de gehele achttiende eeuw. Zo hebben wij al kunnen vaststellen dat de geweldscriminaliteit groter werd, terwijl de criminaliteit tegen de eigendom verminderde.
5. De persoonlijke gegevens van de delinquenten: ouderdom, burgerlijke staat, sociale positie. Verder onderscheiden wij de vrouwelijke van de mannelijke criminaliteit. Er zijn typisch vrouwelijke delicten (zoals bijvoorbeeld het houden van een bordeel), maar er bestaat geen vrouwelijke geweldscriminaliteit. Er bestaat wel een typisch mannelijke criminaliteit, bijvoorbeeld afpersing en vervalsing.
6. De jeugdcriminaliteit.
7. De grootte van de criminaliteit in verhouding tot de bevolkingsdichtheid.
8. De vreemde delinquenten en de plaats waaruit zij afkomstig zijn, evenals de geografische verdeling van de criminaliteit over de stadswijken.
9. De misdaadverwekkende factoren. In hoeverre zijn interne factoren (dronkenschap, passie, waanzin, wraak) de basis voor a-sociaal gedrag? In hoeverre leidden externe omstandigheden van het milieu tot crimineel gedrag? Bestaat er verband tussen de economische, politieke en sociale omstandigheden en de criminaliteit, bijvoorbeeld bij prostitutie, kindermoord, voedseldiefstal? Wat is de rol van de onveiligheid, van het gemis aan straatverlichting, van hongersnoden en van ziekten?
10. De invloed van de nieuwe gedachten van Cesare Beccaria op de praktijk van het Antwerpse strafrecht na 1760. Dit tenslotte is een belangrijke doelstelling van het project. Wij maken gebruik van de kwantitatieve methode, namelijk van statistieken, histogrammen en curven (onder andere van de ouderdomspyramide, de relatie alfabeten/analfabeten, van de beroepen etc.).

Voor de concrete verwerking hebben wij de achttiende eeuw chronologisch onderverdeeld in drie perioden van ongeveer dertig jaar: van 1700 tot 1728, van 1728 tot 1765 en van 1765 tot 1794. Deze indeling stemt overeen met de nieuwe ambtsperiode van de schout of de Antwerpse officier van justitie en met de data waarop de correctieboeken eindigen.

Wij hebben eerst op het Antwerpse Stadsarchief alle benodigde documenten en strafregisters late fotocopiëren² en vervolgens aan elke student-jurist een dossier met de fotocopie van een bepaald aantal zaken bezorgd, samen met blanco identificatiemodelsteekkaarten. Hierop brengen de studenten alle inlichtingen aangaande de persoonlijkheid van de delinquent en het slachtoffer aan, het delict wordt omschreven, evenals alle details van de in het proces gevolgde procesgang tot aan de uitvoering van het vonnis, zodat men door de lectuur van de steekkaart een volledig overzicht krijgt van de casus en het proces. Voor het ganse project kunnen wij op de actieve en enthousiaste medewerking rekenen van mevrouw Lieve Avonds-Van Damme, die aan de Rijksuniversiteit van Gent promoveerde op een thesis over de Antwerpse criminaliteit tijdens de laatste jaren van de achttiende eeuw en dus de ganse problematiek grondig onder de knie heeft³.

Zo werden al de in de Antwerpse Correctieboeken voorkomende processen reeds op steekkaart gebracht. Ten einde een volledig overzicht te krijgen van de geregistreeerde criminaliteit, dus van het aantal der vervolgte en gevonniste delicten, vullen wij de documentatie aan met een analyse van de rekeningen van de vier schouten en de drie luitenant-schouten, dit onder andere om de composities te inventariseren. Vermits de verslagen van de Correctieboeken niet zo veel details geven over de identiteit van de beschuldigen, vullen wij deze gegevens verder aan met gegevens uit de archiefdossiers 'Informatiën, Examinatiën', die onder andere de ondervragingen, de onder ede afgelegde verklaringen, het getuigenverhoor en de lijkschouwingen bevatten. Dit alles vormt fase A – het veldwerk – van het project.

Dat het project een enthousiaste respons verwekte bij de studentenmedewerkers blijkt uit de oprichting in 1976 en sindsdien uit de activiteiten van een 'Postuniversitaire Werkgroep Criminaliteit Antwerpen achttiende eeuw'. De werkgroep telt 42 jonge advocaten, die reeds zijn afgestudeerd. Zij werken aan fase B en C van het project⁴. Fase B betreft de studie van de Antwerpse historische criminologie en is op deze wijze reeds voor een goed deel afgewerkt. De 42 juristen zijn in vijf nevengroepen ingedeeld van elk circa 8 personen die de volgende categorieën delicten bestuderen.

De eerste groep – die van de geweldsmisdrijven – bestudeert de moord (namelijk kindermoord, het te vondeling leggen en de zelfmoord), de doodslag, de slagen en verwondingen, de beledigingen, de bedreigingen door wapens of woorden en de vernieling. De tweede

2. Zo onder andere de Correctieboeken (1693-1794) (14 bundels); de Vierschaar-Boeken der Stadt Antwerpen, 1698-1795 (nrs. 160-165); Hooger Vierschaar, Informatiën en Examinatiën, 1680-1794 (40 bundels, in chronologische volgorde: nrs. 89 tot 133); de Reformatiën (Criminele zaken in hoger beroep) (nrs. 1382-1383); de Stadsplakaten.

3. Lieve Van Damme, 'Misdadigheid te Antwerpen, 1765-1974' (Licentiaatsthesis, Rijksuniversiteit te Gent, Faculteit der letteren en wijsbegeerte, sectie geschiedenis, 1972-1973). Deze thesis is in 1977 bekroond met de prijs voor geschiedenis der provincie Antwerpen.

4. De oorspronkelijke 'Postuniversitaire Werkgroep Criminaliteit Antwerpen achttiende eeuw' bestond uit de licentiaten iuris: Maria Brynaert, Lieven Domen, Marleen Dreesen, Paul De Win, Laura De Turck, Marc Florens, Liliane Guinée, Karel Hendrickx, Bernard Hubeau, Marc en Greet Jamart-Ysewijn, Jacques Michielsens, Ria Moernaut (†), Irma Rigaux-Wolters, Ludo Quireyn, Arnold Van Hecke, Walter Van Noten, Paul Van Sant, Ludo en Micheline Van de Wielen-Wiljaert, Eliane Vrijdaghs, Lieve Wellens. Sinds 1977 is de groep met 24 nieuwe leden aangevuld.

groep – die van de vermogensmisdrijven – bestudeert de gewone diefstal, de diefstal met inbraak, de oplichting en de smokkel, de diefstal met agressie en de heling. De derde groep – die van de politieovertredingen – ontleedt de bedelarij, de dronkenschap, de ordeverstoring, het dragen van verboden wapens en het in de stad komen na het sluiten van de poorten. De vierde groep – die van de politieke delicten – ontleedt de opstand en de plundering, de majesteitsschennis en de ontvluchting uit het Steen, de terugkeer na verbanning. De vijfde groep – die van de sexuele delicten – bestudeert de verkrachting, de aanranding, het overspel, het concubinaat, de bigamie, de prostitutie, de incest en de sodomie.

Deze vijf groepen komen regelmatig afzonderlijk bij elkaar ten huize van een verantwoordelijke om de hun opgegeven, vooral kwantitatieve, specifieke taken op te lossen. Iedere zes weken komt de voltallige groep gedurende een halve dag in de Universiteit bijeen om er onder onze leiding collectief de resultaten van de verschillende groepen te bespreken. Wij hopen deze fase binnen enige tijd te kunnen beëindigen om dan met fase C te beginnen, namelijk een vergelijkende studie met het huidige recht en dit in samenwerking met criminalisten en sociologen, om dan tenslotte definitieve besluiten te kunnen formuleren. In het huidige stadium van het project en in samenwerking met mevrouw L. Avonds-Van Damme kunnen wij u enkele voorlopige conclusies meedelen.

1. In de achttiende eeuw velde de Antwerpse schepenbank (de Vierschaar en Hoge Vierschaar, wanneer ze in strafzaken zetelde) met haar 16 leden soeverein haar vonnissen, vermits er in strafzaken geen hoger beroep bestond en de schepenbank nog altijd de *Criminele Ordonnantiën* van Filips II en van de hertog van Alva van 5 en 9 juli 1570 als wetgeving consulteerde. Ook de voor Nederland zo invloedrijke *Antwerpse Costuymen*, de derde redactie van 1582 – de zogenaamde *Impressae* –, die als calvinistisch getint vier redacties te Amsterdam beleefde, en de vierde redactie van 1608 – de meer katholiek gerichte *Compilatae*, die vooral in Roermond en het land van Nijmegen invloed hadden, werden door de schepenen geconsulteerd. Beide waren het werk van stadssecretaris Hendrik de Moy, de grootvader van de eerste vrouw van Rubens, Isabella Brant. Als rechtsleer staken de schepenen in de achttiende eeuw nog hun licht op bij de *Practijcke Criminele* van de grootste zestiende-eeuwse Vlaamse strafrechtshistoricus Joos de Damhoudere.

2. De rol van de schout en de onderschout – twee ambtenaren die dezelfde bevoegdheid bezaten en die het centraal bestuur van Brussel te Antwerpen vertegenwoordigden, in feite de huidige Nederlandse officier van justitie of de Belgische procureur des konings – boette duidelijk aan invloed in. Men kan poneren dat zij in de achttiende eeuw eerder als politieke en administratieve figuren werden beschouwd dan als gerechtelijke ambtenaren. Uit de ontleding van hun rekeningen bij de Rekenkamer te Brussel blijkt ook dat deze ambtenaren naar gelang ze ouder werden, steeds minder actief optraden bij de achtervolging der delicten en bij het onderdrukken van de criminaliteit. Dit blijkt onder meer duidelijk uit de rekening van schout Alexander della Faille uit het jaar 1728 en wel uit deze pertinente opmerking in de marge: 'er zijn dit jaar bijna geen vervolgingen gezien de voortdurende ongesteldheid en de hoge leeftijd van de schout'. Anderzijds stelt men ingevolge het spreekwoord 'jonge bezems vagen beter' bij indiensttreding van een nieuwe schout of luitenant-schout een opmerkelijke verhoging der achtervolgingen vast. Evenals te Brussel vonden er ook te Antwerpen vele conflicten plaats tussen de schout en de luitenant-schout, hetgeen normaal is vermits ze dezelfde bevoegdheid bezaten. Dat ging zover dat de luitenant-schout regelmatig poogde verklikkers van zijn collega-schout om te kopen, opdat zij zich in zijn dienst zouden plaatsen.

3. De compositie met de schout of de afkoop van de achtervolging voor een delict vóór het vonnis – hoewel officieel verboden, onder meer door de *Criminele Ordonnantiën* van

1570 – kwam in de praktijk zeer veel voor tot op het einde der achttiende eeuw. Men treft honderden gevallen van compositie aan in de rekeningen der vier schouten en der drie luitenant-schouten, en dit zowel voor het vechten in een herberg, messentrekken, als voor overspel en andere toen als zeer ernstig beschouwde delicten. Dit had tot gevolg dat vele ingezette zaken nooit vóór de vierschaar werden gebracht.

4. Een andere zeer veel voorkomende juridische instelling was het verlenen van gratie door de gouverneur-generaal te Brussel vóór het vonnis, een praktijk waardoor het proces werd uitgedoofd. Door dit middel was het mogelijk, vooral voor beschuldigten van eerbare families, volledige vergiffenis of een vermindering van straf te krijgen of de schande van de publieke executie te vermijden. Zodoende bewijzen niet alleen het justitieapparaat, maar ook de gerechtelijke repressie in de achttiende eeuw dat er te Antwerpen een 'klassegerecht' bestond. In dezelfde gedachtengang valt het op dat de delicten gepleegd door arbeiders of personen uit de lagere klassen van de bevolking tegen de hogere klassen, vooral bij diefstal, op de strengste wijze werden bestraft.

5. Zoals te Brussel en andere plaatsen onder andere te Parijs en te Toulouse in de achttiende eeuw, toonden de Antwerpse rechters zich in de praktijk veel strenger voor de 'vreemdelingen' dan voor degenen die het Antwerpse poorterschap bezaten. De laatsten konden altijd een beroep doen op de voor hen in de costuimen voorziene belangrijke waarborgen, de 'vreemdelingen' niet.

6. Onder de delicten wordt de eerste plaats ingenomen door gewelds- en andere agressieve misdrijven (41%); de tweede plaats door de vermogensdelicten (37%); de politieovertredingen staan op de derde plaats met 11% en politieke delicten en seksuele delicten behalen respectievelijk 6% en 5%.

7. De geweldsmisdrijven hebben dus een iets hoger percentage dan de vermogensmisdrijven. Nochtans ontmoet men weinig georganiseerd banditisme en weinig professionele misdadigers. En in tegenstelling tot wat men zou verwachten was dit geweld niet gericht tegen de rijken. Men stelt veeleer een intern geweld vast. De armen vielen elkaar aan, wanneer men een uitzondering maakt voor de collectieve opstanden tegen de rijken in 1718 en 1785. Dat geweld manifesteerde zich voor 90% op de openbare plaatsen: op straat, op de markt, in de herberg en wanneer het binnenshuis geschiedde, vooral op de trap. Men stelt ook de seksuele en symbolische betekenis vast van het geweld: er zijn heel wat aanvallen tegen de kleding, tegen het haar en de pruik, tegen de hoeden, tegen de doek die de vrouwen toen gewoonlijk vóór de borsten droegen. Er was ook heel wat geweld tegen het lichaam van de vrouw: zwangere vrouwen ontvingen dikwijls slagen en stompen op de maag. Zeer dikwijls ging het geweld gepaard met diefstal. Onder de geweldsmisdrijven nam het te vondeling leggen een belangrijke plaats in. En hier stelt men duidelijk vast dat er verband bestond tussen een verhoging van de brood- of huurprijzen en het aantal te vondeling gelegde kinderen, evenals het aantal kindermoorden. Onder de vermogensdelicten namen de gewone diefstallen de eerste plaats in (68%). Het is wel eigenaardig vast te stellen dat de meerderheid der gestolen voorwerpen een kleine waarde had: in 45% der gevallen hadden de gestolen voorwerpen nog niet de waarde van een gulden, en in 80% minder dan vijf gulden. De meeste gestolen voorwerpen waren van textiel of van metaal. Deze bespottelijk lage waarde van de gestolen voorwerpen is ongetwijfeld kenmerkend voor de grote armoede van een deel der bevolking voor wie deze voorwerpen een betrekkelijk grote waarde hadden. Een ander bewijs voor de grote armoede was het grote aantal bedelaars, dat we bij de politieovertredingen in de achttiende-eeuwse Antwerpse bronnen terugvinden: hoewel bedelen officieel was verboden, blijkt evenwel uit de getuigenverhoeren en andere bronnen dat het op ruime schaal door de bevolking werd geduld. De meeste

bedelaars bezaten een hoge leeftijd en waren niet in staat om te werken. Onder hen vindt men regelmatig Egyptenaren of zigeuners en ook veel valse bedelaars die allerlei ziekten simuleren.

7. Uit de ontleding der persoonlijke gegevens der delinquenten blijkt dat slechts 5% uit vrouwen bestond. Wat de leeftijd der misdadigers betreft vindt men dezelfde situatie als thans: een zeer groot aantal jeugdige misdadigers (vooral bij de agressieve en vermogensdelicten) en een vermindering van de criminele activiteiten na het veertigste jaar, de bedelaars uitgezonderd. Men zou bedelarij het 'delict van de derde leeftijd' kunnen noemen. De meerderheid der delinquenten behoort tot de arbeidersklasse, die vooral in de textiel- (kant en zijde) en in de diamantnijverheid werkte. Een groot deel der agressieve criminaliteit was het werk van soldaten van het Antwerps garnizoen (21%). Het is niet te verwonderen dat men zo weinig delinquenten vindt uit de burgerklasse. Slechts 0,7% was notaris, geneesheer of advocaat en ongeveer 2% was werkgever of koopman. Het grote aantal delinquenten dat tot de lagere bevolgingsklasse behoorde, blijkt duidelijk wanneer men op het topografisch plan van de stad de criminogene kernen opzoekt. Dat zijn dan precies de armste wijken van de stad: de wijken van de Paradijsstraat, van de Vuilrui en van de Vliersteeg, waar thans nog vele cliënten van het Antwerps gerechtshof uit voortkomen. Men begrijpt dan ook dat de meerderheid der beschuldigten analfabeet was.

8. Reeds in het huidige stadium van het onderzoek kunnen wij voor wat betreft de gehele achttiende eeuw een algemene tendens naar een humanisering van het strafrecht vaststellen. De centrale regering te Brussel onder gouverneur-generaal Karel van Lorreinen en vooral onder keizer Jozef II was voorstander van humaniserende strafrechtshervormingen. Daartegenover staat dat de verantwoordelijke magistraten-rechters te Antwerpen voor een groot deel nog conservatief waren. In het huidige stadium van het project hebben wij evenwel nog geen rechtstreekse Beccariaanse invloeden kunnen ontdekken. Maar de kwantitatieve analyse leert ons zeer veel over het strafrechtsbeleid in het algemeen.

In de achttiende eeuw veroordeelde men te Antwerpen niet meer tot bedevaartstraffen, noch tot verminkingsstraffen en galestraffen. Wij treffen te Antwerpen in de achttiende eeuw nog vijf soorten straffen aan: de doodstraf in drie varianten (door het zwaard, het koord en het rad), de lijfstraffen (brandmerking, en geseling), dan de oterende straf van de kaak, het schavot of de schandpaal en de openbare vergiffenis, vervolgens de vrijheidsstraffen (gevangenis en verbanning) en tenslotte de boete en confiscatie der goederen.

Welnu, terwijl in het begin en het midden der achttiende eeuw de doodstraffen nog 18% der totale straffen uitmaakten, behaalde de doodstraf in het laatste kwart van de eeuw nog slechts 1% van de straffen: tussen 1765 en 1794 treft men de doodstraf slechts zes maal aan: vier maal door het koord (telkens voor diefstal) en tweemaal door het rad (voor moord). De voornaamste lijfstraf, de brandmerking, die tot 1760 nog in 22% der gevallen werd uitgevoerd, kwam in het laatste kwart der eeuw niet meer voor. De geseling, nog in 57% der gevallen tot 1760 toegepast, werd op het einde van de eeuw slechts als bijkomende straf en trouwens zeer zelden uitgesproken. De oterende straf van kaak of schandpaal, die nog in 44% der gevallen tot 1760 werd uitgesproken, kwam tijdens het laatste kwart van de eeuw eveneens slechts zeer zelden voor. Ook wat betreft de vrijheidsstraffen (gevangenis en verbanning) valt een totale wijziging waar te nemen. Daar waar verbanning, de meest populaire straf der achttiende eeuw, van 1700 tot 1764 nog in ongeveer 52% der gevallen werd uitgesproken, viel deze straf terug tot 15% in de periode 1764 tot 1775 en werd slechts in 5% der gevallen uitgesproken, maar van 1775 tot 1784 leidden 69% der vonnissen tot gevangenisstraffen: meestal naar het Correctiehuis te Vilvoorde, minder naar het gemeentelijk tuchthuis, het Steen, de amigo of de Cellebroeders. Bij toepassing van fol-

tering stelt men trouwens eenzelfde trend vast. Hoewel wij wel de subjectiviteit en ook de grenzen van de kwantitatieve methode onderkennen, kunnen wij via de Antwerpse jurisprudentie aantonen dat er een 'mentale revolutie' of 'mutatie' der rechters in de tweede helft der achttiende eeuw heeft plaatsgevonden van een strafrecht gebaseerd op exemplarisme en angstaanjaging naar een meer humane strafrechtstoepassing gebaseerd op het idee van toezicht, zoals die was uitgedacht en werd gestimuleerd door Beccaria, Sonnenfels en de Franse filosofen en werd toegepast door de verlichte despotten en in de Zuidelijke-Nederlanden werd verdedigd door Vilain XIII, Robiano, Crumpipen en Goswin de Fierlant.

9. Tenslotte zijn wij getroffen door het kleine aantal vervolgd en het geringe aantal door de schepenen van Antwerpen gevonniste delicten. Wij vonden slechts de wettelijke criminaliteit terug, want het is buiten twijfel dat er in een stad van 50.000 inwoners een grotere criminaliteit bestond dan deze die wij in de Correctieboeken hebben teruggevonden. Heden stelt men trouwens eveneens een *dark number* vast.

De opsluitingsbevelen voor een kortere of langere periode in het tuchthuis van Vilvoorde of in het gemeentelijk 'dwanghuis', uitgesproken door de Antwerpse rechters-magistraten, de composities van de schouten en de luitenant-schouten, en de genadeverlening door de gouverneur-generaal voordat het proces was beëindigd, brengen ons tot een wettelijke criminaliteit van maximaal duizend gevallen voor een periode van honderd jaar. Maar dank zij het grote aantal processen-verbaal, dat wij hebben onderzocht en dat in een bepaalde verhouding stond tot de niet achtervolgde delicten, was het ons mogelijk de wettelijke criminaliteit te plaatsen tegenover de vastgestelde criminaliteit. Met de nodige voorzichtigheid, omdat het niet altijd mogelijk is na te gaan of alle bronnen volledig zijn, kunnen wij schatten dat te Antwerpen in de achttiende eeuw in minstens meer dan 60% der gevallen de delinquenten niet werden vervolgd.

Wij hebben ons op een zeker ogenblik angstvallig afgevraagd of ons bronnenmateriaal geen lacunes bevatte. Het staat evenwel buiten twijfel dat de processen integraal zijn bewaard gebleven en zorgvuldig, week na week in een register werden ingeschreven, waarvan de pagina's werden genummerd. De nauwkeurigheid van de registraties wordt steeds groter naarmate de achttiende eeuw voortschrijdt. Wij beamen dan ook de opmerkingen van F. Vanhemelryck, die in een studie over de criminaliteit in Brussel opmerkt dat de cijfers aangaande de criminaliteit altijd onvolledig zijn en alleen approximatief zijn te beschouwen. Dit verklaart Vanhemelryck onder andere uit de ondoeltreffende werking van het politieapparaat⁵. Hij geeft voor Brussel drie redenen die ook voor Antwerpen gelden. De stadssergeanten - acht in totaal - waren ook te Antwerpen te weinig talrijk om de criminaliteit doeltreffend te kunnen bestrijden. De 32 'anduyten' of nachtwakers, die 's-nachts door de stad patrouilleerden waren eveneens onvoldoende, vooral wanneer ze net als in Brussel te oud waren. Het kleine aantal processen bewijst ook dat de Antwerpse officieren van justitie, de schouten en de luitenant-schouten even weinig actief waren als hun Brusselse collega's, gezien de hieraan verbonden onkosten. Immers, indien een beschuldigde de proceskosten niet kon betalen vielen deze ten laste van de schout. Men begrijpt dan ook de voorzichtigheid van de schout om niet al te vlug een vervolging in te zetten.

Voor een doeltreffende werking van het gerecht is een goede inrichting van het politieapparaat echter niet de enige belangrijke factor. Om een goede vervolging te kunnen be-

5. F. Vanhemelryck, 'Bijdrage tot de studie van het politieapparaat in het ancien régime', *Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis*, L (Brussel, 1972) 356-394.

ginnen, moet men beschikken over de aangifte van het delict en de getuigenverklaringen. Welnu, in de achttiende eeuw hebben in Antwerpen honderden slachtoffers van bijvoorbeeld verkrachting of diefstal, de dader niet aangeklaagd en wel om allerlei redenen, bijvoorbeeld uit schaamtegevoel of uit vrees voor wraak en ook wegens de negatieve en kritische houding van een groot deel der bevolking ten overstaan van het politieapparaat. Bovendien kunnen wij ons ook de vraag stellen of in het kader van een preventief collectief beleid – wat het doel was van het strafrecht in de achttiende eeuw – in tegenstelling tot het huidige preventief individuele beleid – het niet noodzakelijk was bij wijze van voorbeeld één delinquent te achtervolgen en te straffen, die misschien op willekeurige wijze werd gekozen om de massa der criminelen af te schrikken.

Zo kunnen wij besluiten met vast te stellen dat de ondoeltreffende inrichting van het politieapparaat, het gebrek aan vertrouwen in de rechterlijke instellingen en de houding der bevolking om zelf bepaalde overtredingen van morele en jurische aard te regelen ons de verklaring kunnen geven voor het *dark number* van de Antwerpse criminaliteit in de achttiende eeuw. Dit zijn de voornaamste voorlopige resultaten van – en ik onderlijn het – ons collectief onderzoek. Wanneer wij de definitieve besluiten zullen hebben geformuleerd, dan hopen wij met een nieuw project over de criminaliteit en de Antwerpse historische criminologie in de negentiende eeuw te starten. Zo zullen wij de ontwikkeling van het strafrecht en de criminaliteit over een periode van tweehonderd jaar kunnen bestuderen, uitgaande van de traditionele gedachten over strafrecht aan het begin van de achttiende eeuw, over de Beccariaanse hervormingsideeën uit de tweede helft der achttiende eeuw en de nieuwe ideeën van het Franse republikeinse en Napoleontische regime, de *Code Pénal* van 1810, het regime van het koninkrijk der Nederlanden, om uit te monden op het Belgisch stelsel met het strafwetboek van 1867, dat nog altijd van kracht is. Met behulp van de resultaten van de analyse van de reële praktijk van het strafrecht hopen wij een concreter beeld te kunnen geven van de economische en sociale geschiedenis en de mentaliteitsgeschiedenis van de belangrijke stad, die Antwerpen was.

Recensies

Gerlof Verwey, *Geschiedenis van Nederland. Levensverhaal van zijn bevolking* (Elseviers Historische Bibliotheek; Amsterdam-Brussel: Agon-Elsevier, 1976, 1085 blz., f 59,50, ISBN 90 10 01630 7).

Dit boek is een samenvattende algemene geschiedenis van (Noord-) Nederland vanaf de eerste sporen van menselijke aanwezigheid tot heden. De schrijver, zoon van de bekende letterkundige Albert Verwey, is geen historicus van professionele maar een zakenman in ruste met een warme belangstelling voor de vaderlandse geschiedenis, die acht jaar aan dit levensverhaal van de bevolking van Nederland heeft gewerkt. Schöffers, die zijn boek van een lovend 'Woord vooraf' voorzag, noemt hem een amateur in de beste zin van het woord, een liefhebber die kenner is geworden. Bij de vaklieden, die aan grote syntheses als deze nauwelijks meer toekomen, zullen eventuele bedenkingen tegen het boek van Verwey, bijvoorbeeld tegen de ietwat traditioneel-ouderwetse benadering waarin Grote Mannen wel erg sterk op de voorgrond treden, spoedig achterwege blijven om plaats te maken voor eerbied en de bewondering die het werk verdienen, zo meent Schöffers.

Dat is ongetwijfeld waar. Door één man geschreven samenvattende overzichten van deze aard zijn zeldzaam, terwijl daaraan, met name in het onderwijs wel behoefte is. Misschien meer nog dan vroeger, omdat in de tegenwoordige opleiding van de leerkrachten kennis van een overzicht van de geschiedenis een minder belangrijke plaats inneemt dan in het verleden het geval was. Dat de schrijver van zo'n synthese geen beroepshistoricus is, heeft bovendien een voordelige kant. Hij staat daardoor dicht bij het lezerspubliek dat hij, gedreven door enthousiasme en minder gehinderd door wetenschappelijke scepsis dan de vakman, het boeiende verhaal biedt waarom het vraagt. Terecht wijst Schöffers in dit verband op auteurs als Louwerse, De Rek en Jaap ter Haar. Het is met de geschiedenis als met voetbal: zonder amateurs geen eredivisie. Op het lagere niveau waar geestdrift en plezier in het spel hoofdzakelijk zijn, worden de latere profs gemotiveerd en de Cruyfs geboren. Voor een boek als dit van Gerlof Verwey is zeker plaats.

Geschiedenis van Nederland bestaat uit drie delen in één band. In het eerste deel: 'Wording van een Land' behandelt Verwey de periode van de laatste ijstijd tot ongeveer 1600. Hij schenkt daarin, behalve aan de middeleeuwen en de zestiende eeuw, ruim aandacht aan de prehistorie van Nederland. In het tweede deel: 'Groei van een Republiek' vertelt hij de geschiedenis van Noord-Nederland tot 1813. De nadruk ligt in dit deel op de bewonderde economische en culturele bloei van Holland en figuren als Johan van Oldenbarnevelt, Maurits, Tromp en De Ruyter. In het derde deel: 'Ontstaan van een Dynastieke Democratie' wordt het verhaal tot het heden voortgezet. Ook in dit deel liggen de accenten op de economische- en de cultuurgeschiedenis. Op deze terreinen toont de liefhebber